

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто роль вчителя в історичному розвитку. Виявлено залежність професійного статусу вчителя від розвитку і пріоритетів суспільства. Проаналізовано вимоги до вчителя. Встановлено, що професійний статус вчителя почав формуватися з виникненням професії вчителя, важливими подіями які позитивно вплинули на розвиток професійного статусу вчителя, стало виникнення шкіл, відкриття першого вищого навчального закладу. Розквітом професійного статусу вчителя, вважаємо, був початок ХХ століття і тривало до середини ХХ в. Саме 50-60 роки ХХ ст. стали піком розвитку професійного статусу вчителя і початком його занепаду.

Ключові слова: *вчитель, статус, професійний статус.*

В статье рассмотрена роль учителя в историческом развитии. Выявлена зависимость профессионального статуса учителя от развития и приоритетов общества. Проанализированы требования к учителю. Установлено, что профессиональный статус учителя начал формироваться с возникновением профессии учителя, важными событиями которые положительно повлияли на развитие профессионального статуса учителя, стало возникновение школ, открытие первого высшего учебного заведения. Расцветом профессионального статуса учителя, считаем, было начало ХХ века и продолжалось до середины ХХ в. Именно 50-60 годы ХХ в. стали пиком развития профессионального статуса учителя и началом его снижения.

Ключевые слова: *учитель, статус, профессиональный статус.*

This article considers the role of the teacher in the historical development. The dependence of the professional status of teachers and the development priorities of society. Analyze the requirements to the teacher. It is established that the professional status of teachers began to take shape with the emergence of the teaching profession , important events that positively influenced the development of the professional status of teachers has been the emergence of schools, the opening of the first institution of higher education. Flourishing professional status of teachers, believe was the beginning of the twentieth century and lasted until the mid-twentieth century. It is 50-60 years of the twentieth century become a peak of development of professional status of teachers and the beginning of its decline.

Key words: teacher, status, professional status.

Вчитель сьогодні виступає суб'єктом і об'єктом всього комплексу політичних і економічних трансформацій сучасного українського суспільства. Саме через наявність певного професійного статусу вчитель може виховувати та готувати найбільш необхідних в новій соціокультурній ситуації учнів, які будуть володіти людськими якостями що диктує час: високу мобільність, конкурентоспроможність, моральність і громадянську відповідальність, конструктивність і динамізм.

Зміна економічних, політичних, соціокультурних умов вимагає формування нової професійної ментальності вчителя, яка формується сьогодні протягом життя одного покоління. Криза влади й авторитету старшого покоління вчительства призвело до неповаги професії учителя в суспільстві. Вчителі змушені сьогодні міняти свої професійні установки і ціннісну орієнтацію .

Сьогодні виникло протиріччя між новим поколінням якому притаманні нові цінності, тому змінюється відношення до культури, життя в цілому, та впливу «старого вчительського покоління» в сенсі засвоєних стереотипів і уявлень радянських часів, що призведе до кризи в сприйнятті учнями вчителя, та як наслідок проявляється в неповазі, відсутності авторитету у вчителя. Вирішенням поставленого протиріччя вважаємо є вивчення розвитку формування професійного статусу вчителя в історичному аспектів та впровадження забутого досвіду з урахуванням модернізації в сучасних умовах.

Аналізуючи основні тенденції розвитку професійного статусу вчителя, можна виділити ряд факторів, з боку держави і суспільства в різні історичні періоди: соціокультурна ситуація, в якій діяв учитель; загальний соціальний статус учительства в дану епоху; загальні критерії, оцінки, що пред'являються суб'єктами тієї епохи до результатів діяльності вчителя.

Історичному аналізу діяльності вчителя присвячено роботи таких науковців як: А. Булкина, Г. Солодовой, А. Терентьева; проблема типології учительства знайшла відображення у вищеназваних дослідженнях Г. Зборовського, В. Вершловського, та ін. Дослідженню проблеми професійного статусу присвячені роботи: у соціальному аспекті: М. Вебер, Е. Дюркгейму, П. Сорокін та ін.,

проблемою статусу вчителів займалися Л. Беляєва, А. Кравченко, С. Полутін, Г. Осипова, О. Філіппова, дослідженням формування статусу вчителів займалися вчені: Е. Дюндік, С. Железнякова, А. Лукша, А. Орлова, Г. Солодов, Н. Хрідіна, але незважаючи на існуючі дослідження на сьогодні не існує дослідження присвяченого вивченню формуванню та розвитку професійного статусу вчителя в історичному аспекті, тому *метою* статті стало вивчення передумов формування то розвитку професійного статусу вчителя.

Зародженням становлення статусу вчителя вважаємо є виникнення людства, коли роль вчителів виконували батьки. І. Казакова [7] вважає, що початком формування статусу вчителя стали часи Давньої Русі. І. Елліс зазначає, що статус вчителя привертав увагу суспільства ще за часів Стародавньої Греції [6, с.12-13]. Ми вважаємо, що увага до статусу вчителя в суспільстві приділялася з початку існування цивілізації, та була актуальнішою в період активного прогресивного розвитку суспільства та наукової думки і є актуальною до сьогодні.

Аналіз наукових праць дозволяє говорити що в давні часи переважав позашкільних впливах на розвиток дитини, тому роль вчителя в дореволюційний період зрівняна із значенням таких факторів, як сім'я, духовно-релігійний вплив, соціальний досвід, саморозвиток протягом життя.

Освіта надавалась в межах релігії ніж була пов'язана з грамотністю, тому мала більш моральний характер, хоча і передбачала вміння читати та писати.

Учитель - професіонал у повному розумінні цього слова ще не виділявся як самостійний суб'єкт своєї професії. Однак статус вчителя, залежав від того хто виконував цю роль, це міг бути: освічений священик чи монах, часто греко-візантійського походження; професіонал - ремісник; світська освічена людина; можна говорити про вчительську ролі духівника, батьків. При цьому учитель передбачав людину яка була націленою на даний вид діяльності природними задатками, схильностями і специфікою власної освіти, але все ж таки учитель професіонал не носив першочергового значення в соціумі.

Вчитель був покликаний виховувати в учнів працьовитість, моральність яка розумілась як наближеність до Бога, а також самовиховання. Навчання носило виховуючий характер як і виховання навчальний, а також було спрямовано на формування моральності в учнів, готувати їх до життя шляхом подальшого

самовдосконалення [5].

Петровські перетворення призвели до початку формулювання соціальних замовлень учителю. Цілі державної освіти і виховання не збігалися з суспільними. В освіті спостерігається станове розмежування, розрив раніше єдиного морально-релігійного ідеалу виховання, втрата його переважного характеру.

В XIX ст. освіта столітті носила вузько прикладний характер навчальних закладів, це призводило до того, що випускники виявлялися не досить освіченими з погляду освоєння фундаментальних наук. Утилітарний підхід до вчення визначався потребами держави, а не суспільства, тим більше не особистості. Цей підхід визначав і професійний статус вчителя. Загальна роль яка йому відводиться була - транслятор знань шляхом використання правильних методів, провідник певної форми освіти і виховання.

В ці часи з'явилися відмінності в державному та громадському відношенні до вчителя так держава прагнула контролювати «вченість» відповідно до станів; вчитель був державний службовець, в суспільній уяві він перетворювався на подвижника, який усвідомлює своє громадське призначення просвітителя народу; але суспільство починає звертати увагу на малозначиму поки для держави моральне виховання як органічне поєднання прикладу, знань і любові до дітей. Загальним для цих двох систем є вивчення науки, тому головним достоїнством педагога вважалися пробудження в учнів інтересу до навчання, в процесі якого здійснювалось і виховання [14; 15].

Соціокультурна ситуація змінилась у другій половині XIX століття. Загальна криза феодалізму торкнулася і шкільної системи, активізуючи державу на проведення реформ. В цей період гостро постають питання про відносини школи і держави, школи і релігії, школи і нації, школи і суспільства. У даний період були зроблені ґрунтовні спроби їх теоретичного осмислення в контексті сучасного культурно-соціального розвитку[8;11;14].

Характерною особливістю стає - визнання вчителя, і учня не тільки об'єктом, але і суб'єктом суспільних відносин. Школа і вчитель повинні орієнтуватися на об'єктивні вимоги життя - підготовленість особистості до життя в соціумі, здатність реалізувати себе в конкретному соціальному, національному,

культурному середовищі.

Вже з початку XIX століття громадськість активно брало участь у розвитку шкільної справи, формулювалися вимоги: обмежити функції держави загальним керівництвом і матеріальним забезпеченням функціонування і розвитку шкільної системи; надати автономію в організації педагогічного процесу самій школи, забезпечити різнотипність шкільної системи; надати суспільству право ініціативи, контролю, допомоги матеріальної, духовної, організаційної; стимулювати приватну ініціативу в організації освітніх закладів; інколи громад кість брала на власне утримання або часткове фінансування такі освітні установи, як гімназії.

Про професійний статус вчителя свідчать вимоги, які пред'являлись учительству протягом XIX століття, вони фіксувалися в Статутах навчальних закладів. Так, в гімназичному Статуті 1804 було записано, що вчитель повинен був « намагатися всіма силами, щоб учні розуміли викладається їм предмет ясно і правильно; бути терплячими і справним і покладатися більше на свою старанність, ніж на надмірну працю учнів своїх. М'якість і витримку він повинен був проявляти у поводженні з учнями, а також добре знати особливості і звичаї дітей, щоб краще керувати ними.

Важливою подією яка сприяло становленню професійного статусу вчителя стало відкриття в Україні Харківського університету, та при ньому в 1811 році відкриття першого педагогічного інституту, який готував вчителів.

На початок XX століття вчитель крім підтримання культурної наступності, виконував завдання, пов'язані з формуванням політичної та ідеологічної діяльності. В цей період пріоритет віддається вихованню дітей у істинно - патріотичному дусі, в дусі цілковитої відданості государеві, державі, народу, в дусі зберігання його історії. Ідеологія стає панівною, по суті, через систему освіти. При цьому в багатьох навчальних закладах, у тому числі в гімназіях, як і раніше існував дефіцит професійно підготовлених педагогів, переважав авторитарний стиль відносин.

На основі аналізу [1;10;11;12;13;] зазначимо, що, вчителі представники інтелігенції, були орієнтовані на гуманістичне і демократичний розвиток освітньої системи. Будучи щирими й кращими представниками інтелігенції, вони вважали своєю основною місією - освіту народу. Саме вони відрізнялися високим рівнем

не тільки професійних, а й суспільних інтересів тому мали високий професійний статус, мали авторитет серед народу. Вони зберігали давню народну традицію шанування вчителя як наставника не тільки в навчанні, але й у побуті. Учитель сприймався як апостол - народний ідеал виховання. Так В. Розанов [11] говорив, що ідеал виховання в народі нашому є досконала гуманність при великій дбайливості - повне злиття віри в предмети навчання з любов'ю до науки.

Кожен народний учитель, який отримав професійну освіту, ставав живим втіленням народного ідеалу. Роль такого вчителя несла в собі інтелігентність, а для учнів вчитель був прикладом тому такі вчителі сприяли розвитку інтелігентності в учнів.

Виділяючи головне призначення вчителя в дореволюційній період, можна говорити про духовну вихованість подвижництво та втіленні всіх соціальних ролей інтелігенції.

Після 1917 року в умовах здійснення класово - пролетарського підходу до виховання та освіти відбувається принципова зміна підходів до осмислення завдань школи і вчителів. На початковому етапі становлення молодій радянській державі (20-ті рр.) Вчитель був залучений в широку кампанію з ліквідації неписьменності широких мас населення, яка завершилася введенням в 1930 році загального обов'язкового початкового навчання дітей, а в містах і робочих селищах загального обов'язкового семирічного навчання. Масова освіта населення вимагала великої кількості вчителів, професія вчителя стає пошаною в народі, вчителі які мали професійну освіту мали високий як соціальний так і професійний статус. В цей період система освіти і діяльність вчителя були глибоко політизовані і ідеологізовані, особливо загальна середня освіта, починає знижуватись увага до культури в змісті освіти.

Не встигала за зростанням шкільної мережі підготовка кваліфікованих кадрів учителів, їх ряди поповнювалися «висуванцями», людьми нерідко малоосвіченими, але «політично витриманими і активними», яких готували до шкільної роботи на короткострокових курсах.

Зазначимо, що в 20-30 роки ХХ ст. встановлюється єдина система вищої педагогічної освіти та загально педагогічної підготовки вчителів які регламентовані партійними рішеннями. В Україні збільшується політизація

школи, та вузів, відбувається бюрократизація та авторитаризм у процесі навчання, та знищення окремих напрямів педагогічної науки [4, с.19]. Але саме цей період вважається періодом відродження освіти в Україні. Починаючи з 1920 років відбувається перегляд навчальних планів, Наркомпрос підіймає питання про необхідність впровадження нових дисциплін, методів навчання, поєднанні лекційної системи з груповими заняттями. Створюють Укрголовпрофос (Український головний комітет професійної і спеціальної освіти). Реформування вищої школи призвело до встановлення нової педагогічної системи освіти. В Україні діяли вищі трирічні курси (з 1925р. – педагогічні технікуми); інститути народної освіти – ІНО. З 1921 року починає діяти перша науково-дослідна кафедра педагогіки при Всеукраїнській академії наук, що стало початком діяльності педагогічних науково-дослідних установ. Але існуюча система освіти не задовольняла потребу країни в спеціалістах тому у 1928 році було відкрите перше заочне відділення при Дніпропетровському ІНО, та відновлено в 1928 році систему екстернату [4, с.39-41]. Всі ці нововведення говорять про звернення уваги уряду країни на проблему підготовки вчителів, що в свою чергу позитивно впливає на розвиток професійного статусу вчителя.

В ці часи змінюється спрямованість школи з ідеологічної на підготовку учнів до вступу у вузи і технікуми, засвоєння строго окресленого кола знань, умінь і навичок. Затверджувалася авторитарна трактовка виховання як цілеспрямованого, систематичного впливу вчителя на вихованця з тим, щоб надати йому якості комуністичної особистості: радянський патріотизм і інтернаціоналізм, комуністична моральність, наукове марксистсько-ленінський світогляд тощо. На тлі насадження догматизму, жорстокої боротьби з інакомисленням поставило на другорядний план духовне життя, віддавалися забуттю цілі пласти культурно-історичної спадщини народу, підтримувалася ізоляція від світової цивілізації. Відбулася уніфікація освіти. Тоталітарний механізм управління сферою освіти, акцент на адміністративних методах, вели до збільшення кількості викладачів – виконавців, позбавлених ініціативи і творчості, що принижувало професійний статус вчителя.

Але слід відзначити, що за всіх недоліків система освіти СРСР протягом багатьох десятиліть залишалася конкурентоспроможною.

В період 20 - 30 -х років, було виховано покоління, яке завдяки отриманій освіті, забезпечило безпрецедентну перемогу науково-технічної думки і розвиток наукомістких виробництв наприкінці 50 -х років ХХ століття. Період освітньої політики цих років зосереджується на вихованні свідомості і поведінки « борця і будівельника соціалізму».

Держава піклується про статус вчителів, на всіх рівнях управління державою поводить політику відносно розвитку поваги та авторитету до професії вчителя. Вчитель користується пошаною в народі. Так державні витрати на освіту в той час у всіх розвинених країнах світу зросли більш, ніж у 12 разів, а їх частка у ВВП цих країн до початку 80 -х років зростає до 5,7 % (порівняно з 3,6 % у 60 - х рр.). У СРСР протягом 20 -х - 50 -х років витрати на освіту теж зростали з року в рік. Особливо велике зростання фінансових витрат спостерігався в 20 - 30 -і роки. Так, в 1938 році на народну освіту було витрачено в 13 разів більше, ніж у 1928 / 29 навч. рік і в 4 рази більше, ніж у 1932 р. [7,с.42].

Таким чином держава демонструвала розуміння пріоритетності сфери освіти і важливість призначення учительства: підготовка кадрів, здатних зміцнити міць і авторитет держави.

Період 1940-1965 років характеризується тим, що революційні зрушення заклали основу для нового етапу розвитку педагогічної думки, характеризується новаторством, експериментами, проявом творчості.

В 40-х роках ХХ століття професія вчителя стала мати масовий характер. Так в 1940рр. вчителі складали 1/3 всіх спеціалістів ССРСР, подальше к 1987р. їх кількість зменшилась до 9% [7, с.17]. Масовість професії вчительства пов'язана перш за все з збільшенням потреби суспільства в освіті, розгалуженням системи педагогічних закладів, процесами спеціалізації всередині самої вчительської професії, а також надання робочому та селянському класу демократизації.

З 41-45рр. роки війни призвели до занепаду розвитку країни. Повернення до питань освіти, розбудови шкільної мережі починається з 50 років.

Починаючи з 60-тих років посилюється жорсткий контроль і формалізм установ освітньої політики, орієнтованої на людину як засіб вирішення партійно-державних завдань. У партійно-державних директивах було окреслено наступне коло завдань для учительства – виховувати в учнів: стійкі матеріалістичні

уявлення, атеїстичні погляди, показати неминучу перемогу ідей комунізму, вміння відстоювати свої комуністичні переконання, непримиренність до міщанства, споживацтва, утриманства.

Таким чином, протягом радянського періоду розвитку професійного статусу вчителя одним з основних напрямів радянського вчителя був ідеологічний, учительство виконувало державне замовлення на підготовку ідеологічно відданих даній системі учнів, але такі історичні функції вчителя як передача знань та виховання людини залишились незмінними. В цілому роль вчителя зводилась до виконавця - державного службовця.

Сьогодні сучасний учитель це, в першу чергу, мислитель, дослідник, здатний не тільки транслювати духовні, світоглядні та культурні цінності відповідного соціуму. Роль вчителя не може бути зведена до відтворення економічного потенціалу суспільства через формування прагматично зорієнтованих знань, умінь і навичок, чи до виховання, спрямованого на вбудовування прийнятої в соціумі модель ідеалізованої особистості. Не вичерпується роль вчителя і притаманному для нього, в історичному аспекті, завдання розвитку розумових здібностей і фізичного здоров'я учнів. У своєму вищому прояві, вважає Б. Гершунській [2;3], освіта і учительство повинні бути сфокусовані на вирішенні завдань: збагачення індивідуальних і суспільних ментальних якостей даного соціуму загальнолюдськими моральними цінностями, що відображають природні тенденції до інтеграції різних соціумів, все більш активного діалогу культур. Отже, на сьогоднішнім історичному етапі важливим аспектом для розвитку професійного статусу вчителя є не лише спрямованість на передачу знань а й формування моральності учнів, які виходять на першочергове місце як і в дореволюційні часи. Вчитель виступаючи прикладом для учнів повинен володіти високим рівнем моральності, бути носієм культури для того щоб виконувати поставлені перед ним соціальні завдання.

Таким чином, професійний статус вчителя почав формуватися з виникненням професії вчителя, наступний етап розвитку професійного статусу вчителя це створення шкіл, далі відкриття першого вищого навчального закладу, розквітом професійного статусу вчителя вважаємо був початок ХХ століття який продовжувався до середини ХХ ст., і саме ці роки стали піком розвитку

професійного статусу вчителя та початком його занепаду.

Література

1. Булкин А. П. Социокультурная динамика образования / А. П. Булкин. – Дубна : Феникс, 2001. – 207 с.
2. Гершунский Б. С. Философия образования / Б. С. Гершунский. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1998. – 427 с.
3. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 3-11.
4. Дюркгейм Е. Педагогика і соціологія / Е. Дюркгейм // Соціологія. – М. : Канон, 1995. – 258 с.
5. Демьяненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX століття) : монографія / Н. М. Демьяненко. – К. : ІЗМН, 1998. – 328 с.
6. Елліс І. О. Образ учителя в суспільно-культурному житті пізньорадянського суспільства 70-80-х років XX століття : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / І. О. Елліс. – Харків, 2011. – 180 с.
7. Казакова И. Р. Социокультурный тип современного учителя : дис. канд. соц. наук : 22.00.04 / И. Р. Казакова. – Нижний новгород, 2004. – 140 с.
8. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования [Избр. соч.] / П. Ф. Каптерев. – М. : Наука, 1982. – 615 с.
9. Козлова Г. Н. Воспитательная система русской классической гимназии : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «История педагогики» / Г. Н. Козлова. – Н. Новгород, 1996. – 21 с.
10. Козлова О. Н. Феномен учительства в информационном обществе / О. Н. Козлова // Социально-политический журнал. – 1995. – № 6. – С. 136-146.
11. Розанов В. В. Сумерки просвещения / В. В. Розанов. – М. : Педагогика, 1990. – 305 с.
12. Очерки русской культуры XIX века (в 6 томах) / [Ред. кол. : Л. Д. Дергачев, Л. В. Кошман, Д. В. Сарабьянова и др.]. – М. : Изд-во Московского Ун-та, 2001. – Т. 3. – 496 с.
13. Солодова Г. С. Воспроизводство социально-профессиональной группы (на

примере учительства) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Г. С. Солодова. – Новосибирск, 1995. – 16 с.

14. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6 томах / К. Д. Ушинский. – М. : АПН; Просвещение. – 1964. – Т. 2. – 476 с.

15. Шевелев А. Н. Педагогическое мастерство в российской историко-педагогической ретроспективе опыт сравнительного анализа идеалов учителя / А. Н. Шевелев // Материалы межвуз. науч.-практ. конф. аспирантов [«Интегративные основы педагогического мастерства»], (Санкт-Петербург, 1-2 февраля 1995 г.) / Под ред И. А. Колесниковой. – СПб. : СПбГУПМ, 1996. – С. 42-56.